

KOVÁCS ISTVÁN

Kései tudósítás egy dialógusról

PETE GYÖRGY ÉS CSENGEY DÉNES ÉS
BALASSA PÉTER EMLÉKÉNEK

Pete Györgyről az első emlékképem az egyik Budakeszin túli településen rögzült. Talán Tinnyén? Ott laktak volna a feleségével? Vagy egy ottani barátja házában rendezett búcsú- és egyúttal programmegbeszélő találkozót abból az alkalomból, hogy elvállalta az Életünk főszerkesztői tisztét? A Művelődésügyi Minisztérium irodalmi osztálya, ahol Pete György hat évig dolgozott, a főszerkesztő előtt álló kihívások szempontjából is hasznos „felkészítő iskolának” bizonyult. Feladatából eredően Pete György a kortárs magyar irodalom mellett a határon túli magyar szellemi élet „írástudóinak” műveit és a bennük megfogalmazott kisebbségi gondokat-bajokat is számba vehette. Önkéntes feladatának tekintette, hogy a nyugati magyar irodalom – néhány kivételtől eltekintve – tiltott képviselőinek teret nyisson. Felettesei előtt – e tekintetben – mintha megjátszotta volna a hályogkovácsot. A magyar história, különösen a honfoglalás korának története hangsúlyosan érdekelte, s így a lapban műhelyt kívánt biztosítani az e téren úttörő munkát végző, különösebben nem támogatott kutatóknak is, akárcsak a magyar szellemi életből és köztudatból kitaszított gondolkodók – elsősorban Hamvas Béla – népszerűsítőinek. Mindezek számbavételével állította össze főszerkesztői programját. A már nevével fémjelzett lapszámokat átnézve meggyőződhetünk róla, hogy céljait elérve eredményesen kamatoztatta talentumát: az 1980-as évek második felében az Életünk számított a legjobb magyar irodalmi folyóiratnak.

Ez azt jelenti, hogy Pete György a szó legnemesebb értelmében sikeres kulturális politikát művelt. Egyébként is politikus alkat volt. Ahogy az 1980-as évek közepétől mindinkább rogyadozott a rendszer, Pete az ideológiai eresztékek recsegéséből-ropogásából kiérezte az összeomlás közeljövőben bekövetkezhető moráját is. Múlhatatlanul szükségesnek tartotta a nagy változásra való szellemi és erkölcsi felkészülést, amely biztosítéka lehetett volna annak, hogy az értelmiségnek a diktatúra felszámolásában részt vállaló, különböző eszmei beállítottságú táborai ne legyenek egymás ellen kijátszhatók. Az e veszély miatti jogos aggodalom és felelősség serkentette az egyik, számomra legemlékezetesebb, legfontosabb szellemi vállalkozására: egy dialógus létrejöttének elősegítésére. Feltehető ugyanis, hogy 1987 elején ő ösztökölte Csengyei Dénest Balassa Péternek címzett vitalevele megírására, bár ebben szerepet játszhatott az Írószövetség pár hónappal azelőtti, Kádár-rendszerrel szembe forduló közgyűlését követő hatalmi háborgás is, amelynek megtorlással fenyegető hullámai megtörték a Pártot zavarba hozó értelmiség meglepő szolidaritásán.

Pete Györgyre emlékezve fontos kiemelni, hogy a vitairatok közlése az ő nevéhez fűződik, és e dialógus – a műfajt tekintve – a rendszerváltozás dátumát övező évtized egyik szellemi csúcsteljesítményének tekinthető.

Csegey Dénes nem véletlenül adresszálta *A kétségbeesés méltósága* című levelét Balassa Péternek. Az 1980-as évek irodalmi életének ő volt az egyik leghitelesebb, legtekintélyesebb alakja, aki nemcsak írásaival, tanulmányaival, hanem tartásával is érdemes volt a közfigyelemre és köztiszteletre. Ebben a rá jellemző „visszafogott” nyitottság is szerepet játszott. Csegey Dénes mintha e nyitottságot szerette volna tágitani abból a célból, hogy Balassa Péter „mindkét tábor” számára igazodási pont lehessen, s talán a kölcsönös gyanakvás, bizalmatlanság parazsát kioltó értelmiségi munkamegosztás szervezője is, s ezzel hitelesítője a József Attila-i gondolatnak, miszerint „a nemzet közös ihlet”. Ez persze a rendszerváltozást követő politikai-eszmei érdekérvényesítő útvesztőkben lehetetlennek bizonyult. Akkor már a kierkegaardinál komorabb *vagy-vagy* időkét éltük. De akkor, 1987 első felében még számolni lehetett a siker esélyével... Ami mégiscsak több mint a remény...

Ennek példamutató dokumentuma *Életünk* 1987. júniusi számában megjelent eszmecsere. Időszerűségének bizonyosságául is érdemes idéznünk néhány passzusát.

Csegey Dénes levelének már a bevezetője is jelzi, hogy címzettjét méltó „kihívottnak” tartja, s a közös gondok megbeszélésére kitüntetett bizalommal van iránta:

Kedves Barátom, nehéz a beszédhelyzet. Kétszer szitált liszt minden mondatunk. Szavaink válogatottja van a pályán, és egy ilyen nemzeti tizenegy mindig hitvány a kifejezés erejében, nemcsak az egész mezőnyhöz, de akár egy futó szeszély hozta összeállításához képest is. De ennél többről van szó. Raszkolnyikovi idők járnak és vadítanak. Megszorított nyomorúságban élünk, gondolkodó székeink egérlyukká szűkültek odvakban állnak, és ha kimozdulunk, falakhoz simulva, a kabáton is keresztüldudorodó baltával a szívkövekben járunk. Mindenfelé csőd és megformálatlan ingerültség körülöttünk, ugrásra készen leselkedve az első artikulált mozdulatra, hogy rávesse magát, vagy csatlakozzék hozzá. Ha most megszólalsz, idegbeteg fantomok, félig gondolt ádáz gondolatok csonka és torz árnyékai azonnal kiragadnak összefüggéseid, szándékaid, vonzódásaid és határolódásaid közül. Ha mozdulsz, azonnal fantomok közé sorakozol, elnyomorodott árnyékok elmebeteg hadműveleteibe bonyolódsz.

És ha nem mozdulsz?

És ha hallgatsz?

Akkor magad és tiedé maradsz?

Ne hidd! Mozdulatlanul is árnyékot vetsz, némaságod is szólam. Az egyszerűség kedvéért tekintsd a halottakat. Nem tornyosul-e Németh László hatáságilag csonkolt árnya éppen követőinek útjába, egy olyan alku bábjaként, amelyet egész életműve megtagad? Nem lett-e az autonómiájára a finnyássáig kényes Kosztolányi a szabadságpórciózó helyektől esedékes félrehúzódnak követendő példája? Nem Illyés fantomja garantálja és menteti azokat a történelmi mulasztásokat a kisebbségvédelemben, amelyeket az élő Illyés már évekkel ezelőtt jóvátehetetlennek ítélt? Nem államosította-e Közép-Európa

brutálisan a nagy Wittgenstein-i mondatot: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”? Hiába némák és mozdulatlanok örökre a boldogtalan halottak, azért csak itt bokáznak és szónokolnak a mai árnyékbábszínházban, amit úgy hívunk; szellemi élet.

Így vannak a néma és mozdulatlan élők is. Körülményes idők járnak: ilyenkor mindenkit megítélnék a körülmények, aki nem próbál feljűk kerekedni.

Ne gondold, Barátom, hogy az eddig mondottak egy körmönfont leckéztetési kísérlet tézisei. Tűnődések ezek csupán, amelyek bizonyára csakúgy találnak engem is, mint bárki más. De hogy mégis e levél nyitányaként adódtak, valószínűleg nem véletlen. Évek óta forgolódik bennem a szándék, hogy megszólítsalak, eszmecserét, vitát kezdeményezzek veled irodalomról, szellemi életéről, magyarságról, Európáról, arról a bonyolult hálóról, amelyben élünk és amelynek értelmet adni igyekszünk.

A *Se pajzsral, se dárdával* című válaszlevelét Balassa Péter a Csengey Dénes előtti tisztelgéssel kezdi:

A vitáról és a párbeszédéről. Mielőtt vitába szállunk, nézzünk szembe önmagunkkal: miért tesszük. Íme. Még mindig a módszernél maradva, hiszen minden a megközelítés módján múlik: a Te vitairatod, stílusod, a megszólítás módja valóban dialogikus. Amit mondasz, nyitott, és választ vár. Erősen gondolsz valamit, őszintén és átélten. Hiteles a hangod, és ez mindennél többet jelent. Kevesen tudják már ugyanis, hogy a vita létrejöttének minimális előfeltételei is vannak: bizonyos alapokban vagy feltételekben való egyezség, megegyezés, mondhatnám az egyet nem értés kifejtésének előzetes feltétele néhány dologban való egyetértés. Például az, hogy a másik: komoly és becsületes ember. Ha van minimális erkölcsi és szakmai konszenzus, akkor a vita önkéntelenül párbeszéd, függetlenül a felek egyet nem értésétől, vagy -különbözőségétől. Gyűlölködésből és egymás erkölcsi-szakmai befeketítéséből, lejáratásából nem vita születik, hanem a legrosszabb értelemben vett szócsata, mondatok háborúja, vagyis a párbeszéd összeomlása, amikor egy pillanatra úgy tűnik: munkaeszközünkkel, a nyelvvel, a szavakkal, bármit lehet csinálni. De ez csak egyetlen hamis pillanat: nem így van!! A párbeszéd általános összeomlása – Te is így látod – mai helyzetünk.

Gondolatmenetét az alábbiakkal egészíti ki:

Az utóbbi években, és a legutóbbi hónapokban a vitanívó példátlan mértékben lesüllyedt Magyarországon. Tűzás nélkül mondom: szellemi Bejrut jött létre, a szellemi-erkölcsi erőszak okozta káosz, amelyben a tétek régen nem láthatók tisztán, és így út vissza a minimális konszenzushiány a vitákban, kampányokban, egyaránt. Semmi sem hat többé artikuláló, határoló, tisztázó és mérséklő erővel. Ez a gáttalanság megfelel a mentalitás és erkölcs általános és mély válságának. Nincsenek, vagy alig vannak igazi frontok, kedves Dénes, hanem fenekedés van, tényleg mérgezett a légkör, meggyőződést romboló az indulati káosz. Valami itt nagyon sikerült, ha mélyülő válság formájában is, amiből igen nehéz lesz kikászálódni, felkészülni a továbbiakra, ám látni kell: általunk, ostobaságunk, szellemi nyereszkedő hajlamunk, nyusziságunk, kicsinyes szellemi-lelki kuporgatásunk, hiú reményeink, egyszerűval: önismerethiányunk által is sikerült.

A két levélben felvetett kérdések, kételyek, sérelmek, gondok, megoldásra váró feladatok máig nem veszítettek időszerűségükből. Mindezeket a kultúrába, a családi indíttatásba, egyéni műveltségbe ágyazott személyes átéltség küldetéses szenvedélyességétől, hitelességétől megfosztva 1990-től magára vállalta, s így szükségszerűen deformálta is a szellemi életnél jobban polarizálódott politika. Az 1945, majd 1956 után bekövetkezett diktatórikus társadalmi változások következtében az embert útjára bocsájtó morális-kulturális tradíciók is elhalásra lettek ítélve. E folyamathoz akarva-akaratlanul a rendszert ugyan irritáló és alig megtűrt avantgárd szellemiségű törekvések is hozzájárultak. A tradíciókat képviselők ezek ellen is küzdelmet folytattak megmaradásukért, s ez a kultúra értékkárosodását eredményezhette, amit mint a szellemi megosztottság, „csonkultság” eredményét a hatalom elégedetten vette tudomásul.

A gondolkodásra, a szellemre nebezedő eme alig elviselhető súlyok evidenciájához képest pedig előttem csak finom árnyalatnak tűnik az a kérdés, hogy kit milyen irányban, melyik sarka felé ránt el a kézbevett örökség. A megtántorodás nem döntés és nem szándék, hanem fejlemény, az a kétségbeesett menetelés, melynek során újra meg újra utána lépünk a tántorodásunknak, irány, de nem irányzat, önmagában nem fűzi össze és nem választja el egy szellemi csillagállás örököseit. Csak egy létmód ez, a tántorodások egyensúlykereső létmódja, amelyben mindannyian osztozunk.

És mégis. Ez az a pont, ahol minden könnyű kézzel megvont, s aztán szívós állóháborúban fenntartott határvonal indul, minden a mai szellemi életünket keze-lába-levá-gott béna testté tagoló rossz szembeállítás gyökerezik. A lángokban álló fedél alatt ki mihez kap először, arról azon nyomban megítéltetik. Aki az európai keresztény kultúrát, netán és főleg az ótestamentum zsidó mítoszait illeti elsőként kezével, de akár az avantgarde-ot, logikai pozitivizmust, a nyelvfilozófiákat, az egyszerűen és közönségesen hazátlan bitang minálunk, nem magyar, veszélyes nihilista, lézengő ritter, a szellem árulója. Aki pedig nemzeti, kisebbségi gondokkal megrakodva, a nyomorúság absztrakciói helyett egy félig elhülyült, önpusztító nép életének földhözragadtan apokaliptikus rémképeitől megbüvölve lép a mi szellemi parlamentünkbe, az a tizenkilencedik század lényeiének is a faggyúszagú fajtájából való, az csak ugatja Európát, mint kutya a holdat a trágyadomb mellől, kuruc jelmezben ágál egy atomreaktor előtt.

A magyar kultúra történetében példátlan mértékű az a kölcsönös alábecsülés, lenézés és gőgös megvetés, amely e határvonal két oldalán nem fenekedik és nem harsog, de mérgezetten és mérgezően lappang. Csonkultságot, korlátozottságot és kiszolgáltatottságot még sohasem hordoztak e tájon több önérzettel, több kirekesztő büszkeséggel, mint ma teszi e misztikus frontvonal két oldalának középszere. Itt még az autonómiatörekvések is megbicsaklanak: sok hangos demokrata készséggel adna szabad kezét bármely diktátornak arra az időre, míg ellenfelei száját betömi. Veszélyesebb bódultság, észrevétlenebb vakság országolásáról nemigen tudok.

(...)

Nem egészen véletlen az, hogy tájainkon szinte minden írástudó, minden csoport, minden szellemi alakulat úgy véli, gondolkodásbeli és izlésellenfeleit néhány rövid mondattal kifordíthatja a meggyőződés és a becsvágy hadállásaiból, szemléletükből az érvényességet kurta gesztussal megtagadhatja. Nem hiszem, hogy véletlenül társalgunk foghegyről. Arra mutat ez, hogy nem eléggé gyökeres gondolatok lakják a tájat errefelé és ez idő tájt.

(...)

Csonkaságom: a szerves nemzeti lét szétzúllése, a személyes szabadsággörcsök elemi egyneműsége és egymásra utaltsága, mint elsüllyedt evidencia. Csonkaságom: a politikai szabadság hiánya. Csonkaságom: az önpusztítás nemzeti szenvedélye. Csonkaságom: a napról napra változó értelmezések özönében hebegő-habogó történelem. Csonkaságom: egy szétvert szerves, közösségi kultúra megörökölt roncsai. Csonkaságom: a kortárs magyar kultúra teljesül ellensége politikai-formára nyomorodása. Csonkaságom: a létükben fenyegetett nemzeti kisebbségek iránt érzett elemi felelősség és szolidaritás elnémitottsága bennem, a rám kényszerített hallgatás, amely magyarságomban és emberségemben meggyaláz. Csonkaságom: a huszadik században megnyomorítottan vergődő cigányság sorsa iránt érzett szolidaritás, amelyet elnémit a kisebbségek iránti szolidaritás elnémitottsága. Csonkaságom: az eszköztelenség, amely szabadságcsapdáimban tehetelenné bénít. Csonkaságom: az a hatalomra jutott kétség, amely hitelenné tesz a kényszeredett reménységben, hogy az emberi szabadságtörekvéseknek történelmi és társadalmi útjai vannak, hogy ezek a törekvések egyáltalán megfogalmazhatók a politika nyelvén és mozgástereiben.

(...)

Gondolom, minket a kultúra, a magatartások parlamentje érdekel elsősorban. És mostanára az is nyilvánvalóvá vált, hogy végül is a kultúra értelmezése, pontosabban a kultúra lehetséges szerepfelfogásai körül van vitánk. Röviden szólva: te arra a belátásra jutottál, hogy a szabadság esztétikai természetű, kizárólag a dologi, társadalmi, történelmi kötődéseitől és becsvágyaitól megszabadított művészet, pontosabban műalkotás világszerűségében jöhet létre. Én azonban azt gondolom, a kultúra maga az emberi nem, a nemzet, a személyiség szabadságharca, amely nem magát akarja elzárkózásában világgá emelni, hanem az a becsvágya, hogy átjárja, szabadságszerűvé tegye a világot, megnevezve és magába fogadva minden rándulásnyi törekvést és ingert, kényszert és szándékot, amely a dolgok rabságából – de nem a dologi világból – kifelé igyekszik. Még akkor is, ha egy-egy ilyen megnevezett szabadság-rándulás nem tagoltabb és nem artikuláltabb, mint a beszédkényszertől elsodort ősember első nyújtása.

De még meg kell neveznem azt a korábban jelzett fenntartást, amellyel magatartás-választásodat kísérem. Azt a fenntartást, amely felől nem is az „új prózát”, sokkal inkább a köré felnövesztett szabadság-pedagógiát gyökértelennek tartom, nekem szóló mondanivalóját keveslem.

A magyar kultúrának ma nincs kultúraformája. Politikaformája van. Növekedését, irányait nem belső logika szabja meg, hanem a politikai engedékenység természetrajza. A könyvkiadás, a folyóiratláncolat, film, televízió, rádió, lapok, minden, ami a kultúra

teste, politikai építmény, politikai szerkezet, politika-forma és politikai működésmód. Ez a tény a kultúra csonkasága, és nem tudom gyökeresnek látni azt a gondolkodást, amely e tényt figyelmen kívül hagyja, azt a szabadságprogramot, amely e tényt érintetlenül hagyja. A gyökeres törekvés ebben a helyzetben a kultúra számára a kultúra visszafoglalásának becsvágya. Erre a becsvágyra ingerelnének, Péter.

Balassa Péter válaszleveléből vett idézetekben ott lüktetnek a Csengey Dénes által felvetett kérdések is:

Esztétikum és szabadság. Szerinted világképem élményalapja egy történelmi és metafizikai vereség, amiből a „kivívott vereség” szabadság-pozíciójába húzódtam vissza. Ennek lényege: az esztétikum, a tökéletes mű a szabadság utolsó menedéke és „működési területe”. Az esztéticista világkép ilyen értelemben a szabadságra „játszik”, de a gyakorlattól, a társadalmi valóságtól elkülönített, virtuális szabadságra. Én erről a következőket gondolom:

El is fogadom, meg nem is, ezt a leírást. Szabadnak lenni: épen hagyni változásra és váltásra, tehát alkotásra való képességet, a döntésben való okosságot. Ez csak elméleti adottság, praktikusán el kell jutni hozzá – a szabadság tehát az önismeret helye és szelleme, „művünk” örökös elemzése. Nem tudom egy alternatíva két, ellentétes pólusának látni az esztétát és a nem-esztétát. Minden valamirevaló szellemi emberben mindkettő egyszerre lakozik – Benned is természetesen –, és nem feltétlenül állnak harcban egymással.

Kitér az esztétikai és a politikai szabadság viszonyára is:

Az esztétikai szabadság vagy a politikai – számomra rossz és hamis alternatíva. A politikai szabadság éppúgy, mint az esztétikai, ugyanannak az antropológiai szabadság-szükségletnek két, ugyanarra vonatkozó aspektusa. A politikai szabadságfogalom története, eddigi hagyománya azonban azt a tendenciát mutatja számomra, hogy az összes többi szféra bekebelezésére, primátusra tör. Ez a tendencia, mely az újkori történelem sajátja, válságba jutott az utóbbi évtizedekben a gyakorlatban is; magad írod, hogy a szabadság egyszer s mindenkorra fegyvertelenné vált stb. Szerintem a politikai forradalmak és a tisztán politikai változtatás kora lejárt, sőt lehetetlenné vált, ami azt is jelenti, hogy a politikai szabadságfogalmat át kell értelmezni, és közelíteni kell a mélyebb, és más szférákban kifejezett szabadság-szükségletekhez, például az élet alapminőségének a „zöld” és szelíd vagy emberjogi megreformálásához.

A szellemi életet mérgezőnek tartó népi-urbánus kérdésnek – a róla alkotott elmarasztaló ítéletnek megfelelően – nem szentel különösebb teret Balassa Péter. Tömören így vélekedik róla:

Amit két frontnak nevezel, az a népi-urbánus ellentét. Leveledből tudtam meg, hogy ezek szerint ma én lennék az urbánusok egyik zászlóvivője. Nem hiszem. Soha nem éreztem magamat „reprezentánsnak” semmiben, nincsenek ilyen igényeim, továbbá szövegeim alapján nem látom bizonyítottnak e minősítést. Nem vagyok urbánusabb sok másnál, és főleg nem vagyok anti-népi. Én a „kölcsonös alábecsülésben” soha nem vettem részt, függetlenül attól, hogy engem ki hogy becsült meg, vagy sem. Bántódásaimnak

nem faragtam ideológiát. Számomra ezek a frontok nem léteznek. Ettől persze még létezhetnek, mint ahogy léteznek is, valamennyire, valahogyan, csak az a kérdés, hogyan és mennyire. Jó a leírásod a megosztottságról, de lásd be, ebbe „mi” is belementünk. A megosztottság virtuális és manipulált, és mint ilyen, minden ízében – valóságos (nem vagyok vak és süket). Amikor azt írom, számomra nem léteznek, akkor ezt gondolom: nem ismerem el igaz voltukat, akkor sem, ha valóban léteznek. Olyan valóság ez, amely nem végzeteszerű és nem „objektív”, hanem olyan, aminek utána kell járni, hihetetlen nagy erőfeszítéssel, kíméletlen önismerettel és irgalmatlan okossággal, meg végigelemzéssel, aminél enyhébb javaslatom egyszerűen nincs és nem lehet.

A fentebbi eszmefuttatástól részben független Balassa Péternek a magyarságtudat-felfogása:

Kultúránkban hosszú ideje a nemzeti gondolkodás jelenléte pótolhatatlanul fontos és nem vitatható. Nem arról kívánok írni, hogy miként vagyok magyar, mert ezt nem tartom szükségesnek bizonygatni senki előtt, de arról igen, hogy miféle definícióit, felfogását nem tudom elfogadni a magyarságnak; a fantom-definíciókat és fantom-ideológiákat. Ami a „helyemet és szellememet” illeti, sem urbánus, sem népi nem vagyok függetlenül attól, mi a beszédmódom, de ennek a népnek a része vagyok, és erre a vitára nem bocsátható axiómának az elfogadására igényt tartok. Hogy ki micsoda, az nem személyes deklarációkon múlik.

Magyarság-definícióját Balassa később az alábbiakkal egészíti ki:

A magyarság (beleértve az én magyarságomat): szellemi-érzelmi egység, további bizonyításra nem szoruló hovatarozás, ami egyetlen negatívumot tartalmaz: nem más-hová, idetartozom, annak összes konzekvenciájával. Abhoz végtelenen nincs közöm, aki az idetartozásban rejülő megosztottság tragédiájával nem néz szembe! Ami viszont azt jelenti, hogy a magyar történelem nagy bűnöseit, nemzetvesztőket, árulókat stb. stb. is a magyarság(om) teljes hagyományában veszem tudomásul: nem idegenek, – sajnos – nem fogadom el az „egészet”, sok mindenhez semmi közöm, ami ellen harcolnék a magam módján, de az is idevalósi, ami/aki ellenem harcolna, kiközösítene stb. Az egy nemzethez tartozás végső evidenciája nem tagolatlan azonosulás, az el nem fogadás viszont nem hátat fordítás. A másik Magyarországhoz tartozom, a szellemihez. Ezen belül van minden vitám és ellenkezésem.

Ebből Balassa Péter mintegy programot is sugallva az alábbi következtetésre jut:

Nálunk a befelé fordulás és az identitás összekapcsolása végzetes hiba. Ha lehet beszélni a népi irodalom, a népiek válságáról, mint ahogy lehet (amit én igen nagy problémának tartok, mivel pótolhatatlan a jelenléte), akkor az szerintem az izoláció fel nem ismerésével kapcsolatos. Hogy a nemzeti vereségek, és az a példátlan kasztráció, ami 1918–1920-ban történt Magyarországgal, a test-csonkulás, most az identitásnak nem a befelé fordulásban való keresésében gyógyítható, az biztos, és az is, hogy ez az elhatározás (mert itt egy nemzet értelmiségének a döntése súlyosan esik a latba) független kell hogy legyen a környező nemzetek elhatározásaitól, gonosz tébolyától akár. Tudom persze, hogy a durcás izolacionalizmus és a csonkulás, a hely elvesztése összefügg; Trianon évtizedekig kiheverhetetlen volt, és ki az az „ítész”, aki akkor számon kérhette a hiány-

talán szellemi-nemzeti egészséget? De most már „ki kéne találni” valamit, legyen az a horizontális szolidaritás, organicitás vagy szellemi környezetvédelem, ami egy új ország víziója lenne, a bekövetkezett tragédiák után. Ebben a népieknek is abszolút kompetenciájuk van. De az „után” újító energiái, a renováció furorja mintha nem működne, éppen egy mélyülő szellemi-erkölcsi válság közben, mégis ebben és nem az örökös, rossz ismétlésekben kellene mindnyájunknak közösen gondolkodnia, például a mértéktelen, válságra való felkészületlenséggel és távlattalansággal szemközt. Ez utóbbi ugyanis mélyebb, homályosabb és aggasztóbb, semhogy „politikai kérdés” volna csupán. Itt volna munkánk, függetlenül attól, ki melyik „fronthoz” tartozik a vélelmek szerint.

Az idézett szemelvényeknél többszörösen terjedelmesebb a levél, vagyis Balassa Péter kimerítő válaszokat ad Csengey Dénes ugyancsak bővebb levélben kifejtett kérdéseire, amelyek közösségi létkérdések is. Olyanok, amelyek a felelősen eszmélkedő értelmiségi csoportok mindegyikét foglalkoztatták. Éppen emiatt lett volna mit tágabb körökben is megvitatni, megbeszélni. A párbeszédet nyugtázó, értékelő írásában Pete György is erre szólítja fel a lap szerzőit és olvasóit:

„Üljük körül az asztalt”

Nagy örömmel vállalkoztunk Csengey Dénes és Balassa Péter őszinte, szenvedélyes és mélységig (hatoló levélváltásának a közreadására, mert – sajnos – megritkultak az utóbbi időben az efféle régivágású, az ellenfélben nem ellenséget kereső, a más vélemények tisztességét eleve kétségbe nem vonó, sőt annak okait, motívumait érdeklődéssel kutató szellemi párbajok. Úgy hiszem, aki elolvasta e személyes hangú confessiókat, vívódó-töprengő helyzetelemzéseket, abban nem maradhat kétség afelől, hogy mindkettőjüket a valódi megértés-megértetés szándéka, pátosza hatja át, felelősségteljesen képviselik véleményüket, akarják a konszenzust, a konstruktív szellemi kibontakozást. Ez a tény pedig azért is örömmel tölthet el bennünket, mert meggyőződéssel hisszük, hogy válságba jutott szellemi-irodalmi életünk megújulása szempontjából a kölcsönös megértésnek, vagy legalább az erre való őszinte törekvésnek – divatos kifejezéssel élve – „nincs ésszerű alternatívája”. Még akkor is ezt kell mondanunk, ha tagadhatatlan, hogy mind a felfűtött indulat retorikus pátosza, mind a túlérzékenység rajta hagyták nyomukat a szövegeken, s ez nemegyszer túlzó általánosításokat, kellően nem disztinált minősítéseket eredményezett. De még ezek az aránytévesztések, leegyszerűsítések, – amelyeket részben a vitapartnerek kölcsönösen bírálat tárgyává is tesznek – sem térítik el a pengéket.

A lényegi fontos kérdések: a vélt vagy valóságos választóvonalak mibenléte, egyén és közösség viszonya, nemzet, szabadság, demokrácia, az írástudó mai felelőssége adják a levelek tartalmát. És az is meggyőződésünk, hogy csak eme alapkérdések tisztázása nyithat utat az összekuszálódott szellemi erővonalak összerendezéséhez, csak ebben az irányban lehet előrehaladni, eljutni az értelmes konszenzushoz. Az Élet és Irodalom, az Új Tükör, a Kritika vitái eléggé jól megmutatták, hogy a különféle indulatok, érzékenységek milyen mélyen megrázzák mai szellemi életünket, üdvözölni kell tehát, hogy a szakma nyilvánossága előtt kísérlet történik az árkok betemetésére is. Ennek alapfel-

tétele, hogy a vitapartnerek kibeszélhessék magukat, vállalhassák véleményüket, tévedéseikkel együtt.

Márcsak azért is, mert ezúttal – végre – Balassa és Csengey személyében nemcsak két formátumos szellem lép az irodalmi nyilvánosság elé, hanem személyükben két olyan nemzedék reprezentánsa, mely nemzedékek már a jelen, de még inkább a jövő szempontjából döntő súlyúak irodalmukban. A közeljövőben – úgy hiszem – egyre jobban tudatosodni fog a kritikában és az irodalmi életben, hogy nem lehet tovább a régi módon hierarchizálni irodalmunkat. A nagy fák árnyékában rejtőző fiatalabb irodalom a maga tehetsége szerinti nagyságra nőtt, a maga természete szerint rendeződött s most, mikor az eső és a fény – a védő-lefojtó nagy fák kidőlve – szabadon ér mindenkit, az új minőségek viharos gyorsasággal láthatóvá válnak. Csak jelzéseként: Ratkó József István-drámája, Bella István új hosszúversei, Esterházy és Nádas briliáns prózaművészete újabb irodalmunk markáns, irányjelölő teljesítményei. Egyre hangsúlyosabb Ágh István, Marsall László, Varga Imre, Zalán Tibor, Császár István, Simonffy András, Krasznahorkai László és más nemzedéktársaik jelenléte, hatása. Mindez természetesen nem kérdőjelezi meg, sőt feltételezi a szoros kapcsolódást a jelen „faóriásaihoz”: Weöreshez, Mészölyhöz, Nemes Nagy Ágneshez, Csoórihoz, Csukához stb. S nemcsak a szép-irodalom, hanem a kritika is kitermelt újra-érzékeny szemű irodalmárokat, polihistorokat, programot adni képes személyiségeket. Elég Balassa Péter, Kulcsár Szabó Ernő, Görömbey András, Radnóti Sándor, Kis Pintér Imre, Bojtár Endre, Kiss Gy. Csaba nevét említeni.

Úgy látszik, megérett az idő, hogy ez a legalább három nemzedéknyi „derékhad” megszólaljon, vállalja önmagát és vegye számba a feladatot, amit számára a jelen helyzet kijelöl.

Történelmünk érzékeny pontjához érkeztünk. A tét óriási: egész szenvedelmes történelmünk kikínlódott eredményeire támaszkodva vállalkozni tudunk-e minőségi megújulásra – bármely áron! –, vagy rövidlátásunk, tétováságunk büntetéseként alacsonyabb szintre zuhanunk? Ma ismét borzonghatunk Adyval:

„S aki kihull, megérdemelte
Az ocsut az idő nem szánja.”

Ijesztően „nincs idő”. Senki sem háríthatja el magától a felelősséget, hogy mit tett, vagy nem tett a nemzet demokratikus megújulása érdekében. S ebben a politika felelőssége mellett a civil felelőssége sem kisebb, legkevésbé a szellem embereié. Szellemi életünk válságban van – mondjuk. Az ország helyzete válságos, mondja a politika. Ez mind igaz, de nem a teljes igazság. Úgy véljük, közgondolkodásunkban egyszerre vannak jelen biztató és kétségbeejtő jelek, jelenségek. Nem akarunk hinni sem abban, hogy a „szerves nemzeti lét” szétzúllik, bármennyire áthat bennünket is a jogos féltés és aggodalom, sem abban, hogy valóban beköszöntött a „szellemi Bejrut” korszaka, hiszen ezt éppen e nyilvános levélváltás létével cáfolja! De tény, hogy valódi konszenzusra kellene jutni, s minden értelmes párbeszéd előfeltétele a személyeskedő indulatok, ellenérzések félresöpörése, a valódi, elvi álláspontok megfogalmazása, a fogalmak pontos definiálása, hogy fanto-

mok és félreértések helyébe világos tények lépjenek; az elválasztó és összekötő vonalak, eszmék, meggyőződések, ne pedig személyek, vagy klikkek érdekei mentén húzódnak. Tudomásul kell venni, hogy minden bírálóat öncélú, ha nem társul a helyzeten jobbitani akaró szándékkal, ha az irodalom belső megosztottság miatt, a porta takarítatlansága miatt, nem képes a maga végiggondolt programja alapján részt vállalni a megújulási folyamatban. Hiba volna elfeledkezni arról, hogy értelmes, gyors és radikális változásokat akar, a jobb lehetőségek felé törekszik tudatosan-öntudatlanul a magyar társadalom, a magyar szellemi élet döntő többsége, tudósok, szakemberek, írók, sőt – horribile dictu! – a politikai döntéshozók legjobbjai is. Méltatlan lenne, ha nem volna erre erő irodalmi közéletünkben, ha nem volnánk képesek a „nemzeti okosság” jegyében, („nyílt szív, födetlen arc”) félretenni a presztízssügyeket, partikuláris szempontokat és – tolerálva az értékek különbözőségét – megteremteni újra a cselekvőképes egységet.

Ismét kísért körös-körül sok „meg nem gondolt gondolat”. Indulat helyett hideg ésszel, Széchenyi István-i felelősséggel kell felmérnünk közép-kelet-európaiságunk követelményeit, nem felejtethetjük, hogy mi forog kockán, hogy milyen esélyek nyílnak, nyílhatnak meg előttünk, ha nem tévesztünk.

Nem óhajtunk vitát nyitni a Csengey–Balassa levélváltás kapcsán, örömmel adtuk közre, s talán nem szerénytelenség részünkről, ha abba a fénybe, hogy a vitázó felek az Életünket választották párbajsegédjüknek, folyóiratunk szellemiségének némi megbecsülését is beleláthatjuk. Helyt adunk azonban, akár e levélváltáshoz kapcsolódóan is, minden olyan felelős megnyilatkozásnak, amely szellemi közéletünk neuralgikus pontjaival a tisztázás-jobbitás szándékával foglalkozik, amely az írástudó mai felelősségét, irodalmunk, irodalmi életünk méltóságát érintő kérdésekben a kibontakozás esélyeit növelve állást foglal.

Kassák-centenáriumot ünnepeünk. Az ő etikai szigora, kérlelhetetlensége, mindig konstruktív szellemisége legyen mementó. „Üljük körül az asztalt”, – beszéljük meg a dolgainkat. Végére is: „idehaza vagyunk, ráérünk”.

P. Gy.

MOSTANI UTÓIRAT

Egyedül Mészöly Miklós reagált a „dialogusra”. Ő is csak áttételesen utalt rá Veres Péterrel történt megismerkedését és az írószövetségi közgyűlést felidézve. Pedig tanúja voltam, ahogy a Pete György felhívásában név szerint felsoroltak közül is többen fogadkoztak, hogy összegzik a felvetett kérdésekről kikristályosított gondolataikat, véleményüket. Némaságuk, s egyáltalán a dialógust övező némaság szerfelett beszédes volt számomra. Őszintén szólva, az emiatti restelkedés sarkallt hozzászólásra, amely *Vallomás – előszóban elbeszélve* címmel jelent meg a lap 1988. márciusi számában. Voltaképpen az abban az évben megjelenő *Hamuban csillagló gyémánt* című esszékötetem előszavának íródott, s gyermekkori, ifjúkori történelmi eszmélkedésemről, személyiségem formálódásáról, lengyeliség-élményemről szólt.

Pete György megkért, hogy írjak hozzá utóiratot. Ez így szólt:

Kedves Barátom,

kérésed, márminthogy írnék vallomásomhoz összefoglaló utóiratot, zavarba hozott. Ugyanis mit nyugtázhatnának soraim? A helyzetet ismét megmentő Mészöly Miklósnak a hatvanas éveken át jelenünkre is rávilágító decemberben közölt visszaemlékezését? Amely előhívta Veres Péter példamutató nyitottságával kapcsolatban az én személyes élményeimet is. Biztos vagyok benne, hogy tőle Balassa Péter és Csengey Dénes az Életünk 1987. júniusi számának megjelenése után pár nappal levelet – pontosabban: levelezőlapot – kapott volna. S Ti úgyszintén. De félre a magabiztos feltételezéssel!... Hogy őszinte legyek, én arra számítottam; a nevezetes párbeszéd közlése után a szerkesztőséget elárasztják a hozzászólások. Legalább annyi, hogy egy évre előre megrajzolják a lap gerincét. Fentebb közölt szövegemet azzal az eshetőséggel számolva tettem postára, hogy talán elkéstem vele, mert borítólapig telítődtek a hasonló indíttatású vallomásokkal... És mi történt? Mintha újra a régi tétel bizonyosodott volna be: könnyebb a magyarságról felfűtötten szónokolni, tudálékosan beszélni, lekezelően nyilatkozni vagy zavartan hallgatni, mint a hozzá való viszonyunkat alapjaiban és teremtő módon tisztázni. Tudatosítani azt, hogy magyarnak lenni nem velünk született adomány, nem kiválasztottság vagy átok, hanem naponta megvívandó harc. Olyan küzdelem, amely belső szabadságunkért folyik, s amelynek kimenetelét nem befolyásolhatják „a begyűrűző külső tényezők”... A magyarság – vállalás... És mint vállalás – egyszerre meghatározó formája és tartalma emberi létezésünknek. Meghatározó, de nem behatároló, nem kizárólagos és kizáró. Vállalni hovatartozást csak szabad vagy szabadságra törekvő ember képes...

Tudom, az ilyenek vannak kisebbségben. De szükségszerű-e ez? Ez az örökös kisebbség. Kisebbségi lét. Persze – ha már a kisebbségről van szó – bizonyos tekintetben mintha előny lenne a kisebbségi sors, amelyben az ember hovatartozásának igényes vállalása által belsőleg kimunkált, érzékeny-fogékony, életenergiájának tartalmasabb felhasználása révén pedig – úgy tetszik – az átlagosnál tehetségesebb... Ha – tegyük sietve hozzá – az európai tolerancia legjobb hagyományai által teremtett viszonyok között élhet, s nem övezi, szorongatja, főtogatja a megsemmisítésére fenekedő gyűlölet. Nincs nagyobb rab a gyűlölködéstől elvakult embernél. A gyűlölet többnyire a gyávaság, az irigység és a butaság öszvér-indulata. Szánalomra méltó a gyűlölködő öszvérember, aki rabságát szabadságnak hiszi.

Van, aki mély gyászában is képes nevetni. És örülünk felszabadult mosolyának. A gyűlölködők legfeljebb csak vigyorogni tudnak. Nevetségesek. De amellett riasztóak és veszedelmesek is!...

Maradjon végtelen ez az éppen hogy csak elkezdett, határozott egyéni hangjaival is tétova beszélgetés... Adassék tér és lehetőség továbbra is azoknak, akik önazonosulási küzdelmüket... és mosolyukat meg akarják osztani másokkal.

Portréja 1979-ből (Garas Kálmán felvétele)